

Tämä on rinnakkaistallennettu versio alkuperäisestä julkaisusta. Alkuperäinen julkaisu on kustantajan pdf. Viittaa alkuperäiseen lähteeseen.

TEKIJÄT: Tuire Ranta-Meyer, Meri Kytö ja Lasse Lehtonen

OTSIKKO: Musiikkia, politiikkaa, kannanottoja

VUOSI: 2022-09-27

DOI: doi.org/10.51816/musiikki.121962

VERSIO: Kustantajan PDF

VIITTAUS: Ranta-Meyer, T., Kytö, M., & Lehtonen, L. (2022). Musiikkia, politiikkaa, kannanottoja. *Musiikki*, 52(3). <https://doi.org/10.51816/musiikki.121962>

LISENSSI: CC BY-NC-ND

This is a self-archived – parallel-published version of the original article. The original article is the publisher’s pdf. When using please cite the original.

AUTHORS: Tuire Ranta-Meyer, Meri Kytö ja Lasse Lehtonen

TITLE: Musiikkia, politiikkaa, kannanottoja

YEAR: 2022-09-27

DOI: doi.org/10.51816/musiikki.121962

VERSION: Publisher’s PDF

CITATION: Ranta-Meyer, T., Kytö, M., & Lehtonen, L. (2022). Musiikkia, politiikkaa, kannanottoja. *Musiikki*, 52(3). <https://doi.org/10.51816/musiikki.121962>

LICENCE: CC BY-NC-ND

Musiikkia, politiikkaa, kannanottoja

Tuire Ranta-Meyer, Meri Kytö ja Lasse Lehtonen

.....

Venäjän Ukrainaan kohdistaman hyökkäyssodan aiheuttama kärsimys ja sen kirvoittamat erilaiset eettiset ja moraalifilosofiset kysymykset ovat myös meille musiikintutkijoille näkyvissä lähes päivittäin. Opetus- ja kulttuuriministeriön korkeakouluille maaliskuussa antaman suosituksen mukaisesti yliopistot ovat pidättäytyneet korkeakoulu- ja tiedeyhteistyöstä venäläisten organisaatioiden kanssa. Suosituksen mukaisesti jo olemassa oleva organisaatioiden välinen yhteistyö on keskeytetty toistaiseksi eikä uusia hankkeita käynnistetä. Tutkijoiden liikkuvuutta on jäädytetty, vierailuja ei suositeta eikä asiantuntijalausuntoja sovi pyytää eikä antaa. Tämä on vaikuttanut monen tutkijan arkeen, verkostoihin ja hankesuunnitteluihin yllättävin tavoin, eivätkä ratkaisut tilanteisiin aina ole olleet yksiselitteisiä. Suomessa toimivien venäläisten ja ukrainalaisten tutkijoiden sekä jatko- ja perusopiskelijoiden on pitänyt harkita monta ammatityhteisöllistä kysymystä uudessa valossa. Nähtäväksi jää, millaista tuhoa Venäjän hyökkäyssota saa vielä aikaan esimerkiksi karjalaisen musiikkiperinteen tutkimuksessa.

Eettiset pulmat näkyvät myös musiikkielämässä. Otsikolla ”Kuka saa tulla Suomeen?” *Helsingin Sanomien* musiikkitoimittaja Vesa Sirén (2022a) pohti, kenen venäläisen muusikon kanssa yhteistyötä voi tehdä ja kenen ei. Pääsääntöisesti suomalaisten musiikki-instituutioiden periaatteena on artikkelin mukaan se, ettei kiinnityksiä tehdä sellaisten tahojen kanssa, jotka ovat Venäjän valtion tukemia tai voimakkaasti kytköksissä Venäjän nykyjohtoon. Mutta rajanveto on vaikeaa. Esimerkiksi Putin-myönteisiä lausuntoja antaneen Valeri Gergijevin ura lännessä on ehkä ohi, mutta tuomittuaan keväällä 2022 hyökkäyksen entinen putinisti Anna Netrebko on tervetullut jo ainakin Milanon La Scalaan ja Wienin valtionoopperaan. Helsingin kaupunginorkesterin intendentti Aleksi Malmberg linjasi Sirénin haastattelemana, ettei kiinnittäisi taiteilijoita, joiden arvopohja on räikeästi ristiriidassa Helsingin kaupungin arvojen kanssa. ”Katsomme, millä tavoin voimme käsitellä vapauden, ihmisarvon, rauhan ja oikeudenmukaisuuden periaatteita osana orkesterin taiteellista työtä”, Malmberg totesi.

DOI: 10.51816/musiikki.121962

Suomen Kuvalehti puolestaan kiinnitti elokuussa huomiota joskus heppoisin perustein käyttämiimme rankkoihinkin käsitteisiin ”Kansanmurhakortiksi” otsikoidussa, toimittaja Aurora Rämön kirjoittamassa artikkelissa. Globaalissa moraalimarkkinassa erilaisilla tahoilla, vaikka pa toisilleen vihamielisillä naapurivaltioilla, voi olla tendenssi kehystää oma kamppailunsa oikeamieliseksi ja tunteita herättäväksi. ”Niiden valtioiden tai yhteisöjen, jotka eivät ole tyypillisesti kansainvälisessä seurannassa, täytyy lähettää kuuluvampia, keskitetympiä ja jopa liioiteltuja viestejä. Sellainen kannustaa puhumaan massamurhista ja täysimittaisista kansanmurhista”, artikkelissa sanotaan politiikantutkija Brian Grodskya lainaten. Erityisen paljon syytöksiä on esitetty Itä-Euroopassa, jossa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen kansanmurhia on havaittu ainakin Ukrainassa, Puolassa, Kazakstanissa, Uzbekistanissa, Moldovassa, Tšetšeniassa, Azerbaidžanissa, Virossa, Latviassa, Liettuassa ja Venäjällä. (Rämö 2022.)

Sanojen ”sotarikos”, ”rikos ihmisyyttä vastaan” ja ”kansanmurha” välille ei voi laittaa yhtäläisyysmerkkejä. Ensimmäiseen nimikkeeseen voi syyllistyä vain aseellisen konfliktin aikana, ja kohteena voivat olla toiset taistelijat tai siviilit. Rikos ihmisyyttä vastaan voi tapahtua myös rauhan aikana, ja uhrina ovat aina siviilit. Termin kansanmurha kehitti edellä mainitun artikkelin mukaan (s. 39–40) Venäjän keisarikunnassa syntynyt puolanjuutalainen asianajaja Raphael Lemkin. Hän tutki natsihallinnon sotarikoksia, mutta piti sotarikoksen nimikettä riittämättömänä holokaustin kohdalla. Vuonna 1944 hän julkaisi teoksensa *Axis Rule in Occupied Europe*, jossa hän analysoi toisen maailmansodan aikaisten akselivaltioiden miehitysvaltaa oikeudellisesta näkökulmasta. Kirjassaan hän käytti ensimmäisen kerran itse keksimäänsä uudissanaa genocide – ”kansanmurha” tai ”joukkotuhonta” – tarvitessaan sanan tai käsitteen, jolla ei ollut mitään edeltävää merkitystä tai konnotaatioita. Kansanmurhaksi hän katsoi suunnitelmallisen ja koordinoitun, kokonaisen kansallisen ryhmän keskeisten elinmahdollisuuksien tuhoamiseen tähtäävän toiminnan, jonka tavoitteena on tällaisen ryhmän hävittäminen (*”a coordinated plan of different actions aiming at the destruction of essential foundations of the life of national groups, with the aim of annihilating the groups themselves”*). (Lemkin 1944, 79–95.)

Rämön artikkelissa muistutetaan, että kansanmurhaväitteitä käytetään usein politiikan välineenä. Joukkotuhonta-sanaa tulisi kuitenkin vain silloin, kun kyse on suunnitelmallisesta teosta. Täytyy olla todisteita siitä, että nimenomaisena tarkoituksena on ollut hävittää kansallinen, etninen, rodullinen tai uskonnollinen ryhmä kokonaan tai osittain. Jos siis puhumme Ukrainan sodasta, Venäjän syyttäminen kansanmurhasta

on artikkelin mukaan perusteetonta ilman dokumentoitua tarkoituksellisuutta. *Suomen Kuvalehdessä* Rämön tarkoituksena oli osoittaa, että tällaisia julki tuotuja Venäjän intentioita on löydettävissä ja että niitä on esitellyt esimerkiksi Johns Hopkins -yliopiston Itä-Euroopan politiikan ja historian tutkija, apulaisprofessori Eugene Finkel *Washington Postin* mielipidekirjoituksessaan (Finkel 2022). Juuri ennen tämän *Musiikki*-lehden ilmestymistä ulkoministeriö ilmoitti Suomen osallistuvan yhtenä YK:n joukkotuhontayleissopimuksen osapuolena kahteen oikeudenkäyntiin, jossa käsitellään Venäjän tekemiksi väitettyjä laajamittaisia ja vakavia ihmisoikeusloukkauksia Ukrainan alueella. Tiedotteessa painotetaan, että oikeudenkäynti ”on kansainvälisoikeudellisesti ja erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen soveltamisalan suhteen merkittävä. Se käsittää useita perustavanlaatuisia kysymyksiä Euroopan ihmisoikeussopimuksen soveltamisesta konfliktitilanteessa”. (Ulkoministeriö 2022.) Näyttää siis siltä, että joukkotuhonnasta on yhä vahvempia todisteita.

Natsijohtajat aikoinaan tuominneessa Nürnbergin kansainvälisessä sotatuomioistuimessa 1945–1946 ei vielä ollut käytössä sanaa kansanmurha eikä joukkotuhontaan liittyvää lainkohtaa, johon vedota. Sellainen otettiin käyttöön vasta 1948 Lemkinin väsymättömän lobbaustyön ansiosta. Mutta tämän nyt käsilläsi olevan *Musiikki*-lehden numeron artikkelissa ”Hitler ja Blondi” viitataan Hannah Arendtin (1906–1975) luomaan käsitteeseen pahuuden arkipäiväisyydestä, joka puolestaan syntyi vasta vuonna 1961 Jerusalemiin oikeuden eteen saatetun SS-everstiluutnantti Adolf Eichmannin oikeudenkäynnin myötä. Arendt seurasi oikeudenkäyntiä *The New Yorkerin* reportterina. Hänen pitkä raporttinsa oikeudenkäynnistä ilmestyi ensin lehden viisiosaisena artikkelisarjana 1963 ja myöhemmin samana vuonna kirjana. Se on suomentajiensa mukaan sekoitus ”historiaa, poliittista filosofiaa ja journalistista raportointia”, ja suomenkielisen käännöksen esipuheen laatijan, politiikantutkija Tuija Parvikon mukaan kirja herätti ilmestyttyään vilkasta polemiikkia ja jopa raivoisaa kritiikkiä. ”Se käynnisti keskustelun ja kiistelyn, joka kerran alettuaan ei ole koskaan loppunut vaan syytty kerta toisensa jälkeen uudelleen”, Parvikko toteaa. (Arendt 2016, 4, 11–12.)

Eichmann Jerusalemissa -raportista kansanmurhan käsite löytyy, olihan sitä käytetty jo toistakymmentä vuotta. Koska Arendtin (2016, 363) mukaan kokonaisia kansojen joukkomurhia on koettu aiemminkin – ennen kolmannen valtakunnan syntymistä esimerkiksi niin antiikin aikana kuin imperialismin ja kolonisaation vuosisadoilla – hänen mielestään ilmaus ”hallinnolliset joukkomurhat” voisi olla tarkempi käsite. Näin selvennettäisiin sitä, että kyseisenlaisia hirvittäviä tekoja voidaan tehdä myös oman

maan kansalaisia kohtaan, ei ainoastaan vieraita kansakuntia tai rotuja vastaan.

Artikkelin ”Hitler ja Blodi” innoittamana – vaikei Arendtin ajattelu ole siinä kuin väljänä viitekehystenä – tuntui siltä, että *Eichmann Jerusalemissa*-kirjaan pitäisi ihan yleissivistyksensäkin vuoksi syventyä vaikkapa sen melko tuoreen suomennoksen ja siitä viime aikoina kirjoitettujen artikkeleiden avulla. Parvikon (Arendt 2016, 11) mukaan Arendtin aiheuttaman kiistan pääkohtia olivat pahuuden luonne, juutalaisyhteisöjen yhteistointiminta natsien kanssa ja natsien vastaisen erityisesti juutalaisen vastarinnan heikkous. Myös tyylilaji, pamfletin voimakas poleemisuus ja ironisuus, aiheuttivat vastustusta. Arendtin puolustajat ovat argumentoineet, että teoksen ja sen tekijän kriitikot ovat ymmärtäneet väärin tulkitessaan ironisia väitteitä kirjaimellisesti (ibid. 14–15). Esimerkiksi Martina Reuter on suomennoksesta laatimassaan kirja-arviossa 2017 pohtinut tätä ironisuutta ja ylipäättään sitä, kuinka totuudellisena Arendtin kuvausta Eichmannin ja holokaustin rikoksista voidaan pitää (Reuter 2017, 149–150).

Jos kirjaa *Eichmann Jerusalemissa* ei ole lukenut, vaan perustaa käsityksensä toisen käden tietoon eli siihen mitä kirjasta on kirjoitettu, voi joutua harhateille. Voi esimerkiksi kyseenalaistaa Arendtin kirjan tunnetun väitteen siitä, että Eichmannilla olisi ollut erittäin huono muisti, minkä vuoksi hänen oli vaikea kertoa tapahtumista selkeästi? Mikä selvänäkijä Arendt on voinut olla tehdessään psykologisia arviota vain oikeudenkäyntiä seuraamalla ja näkemällä Eichmannista ainoastaan sen puolen, jonka tämä ehkä tietoisena puolustusstrategianaan esitti? Ainahan väärintekijöiden muisti yhtäkkiä huononee, eivätkä he muista mitään. Ei heillä kiinni jäätyään kerta kaikkiaan ole mitään intressiä tuoda esiin itselleen epäedullisia asioita, muttei sen perusteella kai voida tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä heidän muistinsa laadusta. Ja olikohan Arendt hieman naiivi odottaessaan, että oikeudenkäynnissä syytettynä näkyisi psykopaatti tai perverssi sadisti? Vaikka Eichmann sellainen olisikin ollut, eikö hänen olisi puolustukseksaan kannattanut esittää tavallisen, mitäänsanomattoman, vähän yksinkertaisen virkamiehen roolia, pikku käskyläisen, joka seurauksia ajattelematta oli piirulleen noudattanut natsihallinnon ylimmän johdon ohjeita?

Hannah Arendtin raporttiin ja sen jälkikirjoitukseen perehtyminen oli kuitenkin hyvin vaikuttava kokemus. Kirja osoittautui aivan toisenlaiseksi, kuin mitä voisi päätellä sen erilaisista, kontekstistaan irrotetuista katkelmista: se ei ole teoreettinen tutkielma pahuuden olemuksesta, se ei käsittele totalitarismia, saksalaisten historiaa kolmannen valtakunnan aikana eikä suurimman juutalaisten kohtaaman katastrofin historiaa

(Arendt 2016, 359). ”Oikeuden jakaminen sekä syytetyille että uhrille ovat ainoat asiat, joista rikostuomioistuimessa on kyse”, Arendt totesi kirjansa lopussa (ibid. 375) ja jatkoi: ”Eichmannin oikeudenkäynti ei ollut poikkeus, vaikka oikeuden käsiteltävänä olikin rikos, jota ei löytynyt lakikirjoista ja syytettynä rikollinen, jollaista mikään oikeusistuin ei ollut kohdannut – ei ainakaan ennen Nürnbergin oikeudenkäyntejä.” Raportti ei käsittele kirjoittajansa mukaan muuta kuin ”sitä, missä määrin Jerusalemin oikeusistuin onnistui täyttämään oikeudenmukaisuuden vaatimukset”. Tuo juridisesti äärimmäisen monimutkainen oikeudenkäynti epäjohdonmukaisuuksineen ja poikkeavuuksineen jätti nimittäin Arendtin mukaan sen jälkeisessä kirjallisuudessa varjoonsa ne keskeiset moraaliset, poliittiset ja jopa oikeudelliset ongelmat, joita se aiheutti. (Ibid. 322, 375.) Niitä puolestaan Arendt nimenomaisesti käsittelee, ja ne jos mitkä ovat *Eichmann Jerusalemissa* -raportin ydintä.

Arendtin moraalifilosofiset pohdinnat kollektiivisesta syyllisyydestä ovat valideja edelleen tämän päivän keskustelussa Venäjästä, Putinista ja Ukrainasta. Ovatko tavalliset venäläiset tänään kuten saksalaiset eilen? Onko ”pahuus” läpäissyt venäläisen hallinnon ja byrokratian ja onko se muuttunut niin arkipäiväiseksi, että yksilön on vaikeaa tai mahdotonta nähdä sille vaihtoehtoa? Jos uskomme Arendtin näkemystä pahan arkipäiväisyydestä, ei liene tarkoituksenmukaista ainakaan spekuloida Vladimir Putinin mielentilalla (ks. esim. Vääntösen artikkeli *Helsingin Sanomissa* 3.3.2022 ja Vainio 2022). Onko kyseessä pikemminkin viheliäisten tekojen tai joukkotuhonnan muuttumisesta vähitellen valtiiovallan normiksi, johon tavalliset ihmiset sopeutuvat kuin huomaamatta eivätkä siksi kyseenalaista?

Arendt ehdottaa pahuuden arkipäiväistymisen vastalääkkeeksi ajattelamista (*thinking*), eräänlaista ajattelemaan pysähtymistä, arvostelukyvyn kehittämistä, sisäistä dialogia oman itsensä kanssa ja itsensä etäännyttämistä siitä, mikä vaikuttaa realiteetilta ja muuttumattomalta asiantilalta (ks. Arendt 2016, 19–21). Arendt-tutkija John McGowan (1998, 108–109) on analysoinut tätä käsitettä ja näkee siinä kolme ulottuvuutta: a) ajattelu on toimintaa, jonka tuloksena syntyy ymmärrystä, b) ajattelu on oman itsensä kanssa käytävä äänetön dialogi, joka etäännyttämisen kautta voi auttaa vastustamaan yhteiskunnan ilmiöiden aiheuttamaa painetta sen suhteen, mihin uskoo ja miten toimii ja c) ajattelu liittyy vahvasti eräänlaiseen globaaliin yhteisöllisyyteen, siihen että kykenee ottamaan huomioon toisten ihmisten näkökulmia yhteisesti jaetulla maapallolla.

Arendtilla on myös näkemys siitä, miten pitkälle yksilön tulisi mennä toiminnassaan tilanteessa, jossa valtavirran vastustaminen voi olla kohta-

lokasta. Hän ei hyväksynyt Saksan toisen maailmansodan aikaisen armeijälääkärin Peter Bammin puolustelua siitä, että Hitlerin aikana juutalaisten tappamisen vastustajat olisi pidätetty vuorokauden sisällä ja he olisivat kadonneet saman tien jäljettömiin. ”On varmaa, että kuka tahansa, joka olisi uskaltanut kohdata kuoleman mieluummin kuin hiljaa sietänyt riikoksia, olisi uhrannut elämänsä turhaan”, Bamm oli todennut. Pitkällä tähtäimellä Arendtin mukaan mikään ei kuitenkaan voi koskaan olla hyödyttö. Poliitiikan näkökulmasta opetus on, että ”terrorin olosuhteissa suurin osa ihmisistä tottelee, mutta jotkut eivät” (Arendt 2016, 296–298).

Samoilla linjoilla on Ukrainassa syntynyt suomalainen kapellimestari Dalia Stasevska, kun toimittaja Vesa Sirén kysyi häneltä *Helsingin Sanomien* Kuukausiliitteessä (2022b), mikä on venäläisten vastuu hirmuteoista. ”Tavalliset yksittäiset ihmiset eivät tietenkään syyllistyneet hyökkäyspäättökseen. Mutta tavalliset ihmiset voivat päättää olla olematta hiljaa, jolloin heistä tulee rohkeita tavallisia ihmisiä”, haastateltava vastasi ja lisäsi: ”Tuhannet osoittavat mieltään vankeustuomion uhalla, mutta kymmenet miljoonat venäläiset eivät.” Stasevska kertoi tuntemastaan venäläisestä oopperalaulajasta, joka esiintyi niin Venäjän kuin Euroopan oopperateattereissa ja joka vieroksui hänen kantaottavia kirjoituksiaan sosiaalisessa mediassa. Hän oli sanonut olevansa vain tavallinen ihminen, jonka pitää käydä töissä. Stasevskan mielestä aktiivinen vastustus olisi ainoa keino pysäyttää venäläisten hyökkäyssota. Venäläislaulaja oli vastannut, että silloin hän voisi joutua vankilaan. ”Mitä se on siihen verrattuna, että ukrainalaisia teloitetaan joukkohautoihin!” Stasevska oli perustellut ja totesi sitten: ”Silloin ymmärsin, miten natsismi oli mahdollista. Koska ihmiset olivat hiljaa, katsoivat muualle ja jatkoivat normaalia elämää.”

Tässä *Musiikki*-lehden numerossa pohdinnat menneisyydestä koskevat sattuvalla tavalla nykypäivää. Artikkelissaan suomalaissäveltäjä Yrjö Kilpisen aseman rakentamisesta kolmannen valtakunnan aikaisessa Saksassa Susanna Waldén-Antikainen osoittaa, miten vaikeina aikoina toimivien taiteilijoiden työtä on hyödynnetty osana äärioikeistolaista poliittista diskurssia.

Inkeri Jaakkolan artikkelissa ”Hitler ja Blondi: kolmetoista laulua diktaattorille, saksanpaimenkoiralle ja pianolle” tarkastelun kohteena puolestaan on teatteriesitys, jota on analysoitu elävän esityksen ja esitystallenteen avulla. Jaakkola jäsentää musiikille annettuja rooleja produktiossa ja samalla hän erittelee omia kokemuksiaan sen suhteen, mitkä elementit nousevat etualalle esitystallenteessa ja mitkä elävässä esityksessä teatterisalissa.

Jussi Jaatisen viritysjärjestelmiä käsittelevä teksti siirtää käsittelyn pois natsiteemasta ja keskittyy musiikin kuulemiseen ja erilaisiin virityksiin niin tutkijan kuin muusikonkin näkökulmasta. Viimeisenä tässä numerossa on Tuire Ranta-Meyerin kirja-arvio tänä vuonna ilmestyneestä Enzo Forsblom -symposiumjulkaisusta *1800-luku saa mennä, Bach saa tulla*, jonka toimittajana on ollut Peter Peitsalo. Lehden seuraava ja vuoden viimeinen numero on pelimusiikkitutkimuksen teemanumero, ja se ilmestyy joulukuussa.

Lähteet

- Arendt, Hannah. 2016. *Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä*. Suom. Jouni Tilli ja Antero Holmila. Jyväskylä: Docendo.
- Finkel, Eugene. 2022. "What's happening in Ukraine is genocide. Period." *Washington Post* 5.4. Tark. 13.9.2022. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/04/05/russia-is-committing-genocide-in-ukraine/>.
- Hamilton, Bernard F. 2019. Lemkin, Raphael. Tark. 13.9.2022. <https://www.encyclopedia.com/international/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/lemkin-raphael>.
- Lemkin, Raphael. 1944. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law.
- McGowan, John. 1998. *Hannah Arendt: An Introduction*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Reuter, Martina. 2017. "Vääristikö Hannah Arendt totuutta?" *Niin & näin* 24(1), 148–151. Tark. 16.9.2022. <https://netn.fi/node/7147>.
- Rämö, Aurora. 2022. "Kansanmurhakortti." *Suomen Kuvalehti* nro 32, 34–40.
- Sirén, Vesa. 2022a. "Kuka saa tulla Suomeen? Rajankäynti on vaikeaa myös taitelijavalinnoissa, kun Venäjä jatkaa julmaa hyökkäystä ja laajojen alueiden miehitystä Ukrainassa." *Helsingin Sanomat* 7.9. B1–B2.
- Sirén, Vesa. 2022b. "Ukrainalainen sydän." *HS Kuukausiliite*, toukokuu. Tark. 15.9.2022. <https://www.hs.fi/kuukausiliite/art-2000008759288.html>.
- Ulkoministeriö 2022. Suomi osallistuu kahteen Venäjän hyökkäyssodasta johtuvaan oikeudenkäyntiin. Tiedote 22.9.2022. Tark. 23.9.2022. https://um.fi/ajankohtaista/-/asset_publisher/gc654PySnjTX/content/suomi-osallistuu-kahteen-venajan-hyokkaysodasta-johtuvaan-oikeudenkayntiin/35732.
- Vainio, Kaarina. 2022. "Ottaako riski? Vallanpitäjän persoona ja ajattelu vaikuttavat ulkopolitiikkaan". *Ulkopolitiikka* nro 2. Tark. 16.9.2022. <https://ulkopolitiikka.fi/lehti/2-2022/ottaako-riski-vallanpitajan-persoona-ja-ajattelu-vaikuttavat-ulkopolitiikkaan/>.
- Väntönen, Elina. 2022. "Yhdysvalloissa pohditaan nyt ankarasti Putinin mielentilaa." *Helsingin Sanomat* 3.3.